

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЮРЧЕНКО ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 378:373.3.011.3-051+37.035-053.5](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ (О. В. Юрченко)

Науковий керівник: Пащенко Дмитро Іванович, доктор педагогічних наук,
професор

Умань – 2018

АНОТАЦІЯ

Юрченко О. В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2018.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню проблеми підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

У дисертації встановлено ступінь розробленості досліджуваної проблеми в науковій літературі та освітній практиці. Уточнено сутність ключових понять: «соціальна компетентність», «компетентність», «соціалізація», «соціальний інтелект», «соціальна компетентність молодшого школяра», «підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів» та «готовність майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів» тощо.

На підставі сучасних наукових досліджень з'ясовано, що підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів це процес формування у нього знань, умінь і навичок професійної діяльності, які у майбутньому дозволять успішно здійснювати соціалізацію молодших школярів та сприяти їхньому становленню як активних суб'єктів соціальної дійсності.

Готовність майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів трактується як компонентне особистісне утворення майбутнього педагога, що об'єднує у своїй структурі мотиви професійної діяльності, знання, його соціальний інтелект, практичні уміння, досвід щодо соціалізації молодших школярів і їх становлення як активних суб'єктів соціальної дійсності та забезпечує успішність розвитку

соціальної компетентності учнів у його майбутній професійній діяльності.

Уточнено компоненти та узгоджено критерії і показники готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. Зокрема, *мотиваційний (ціннісно-мотиваційний критерій) компонент* характеризується показниками: інтерес та позитивні установки до учіння та професійної діяльності вчителя; розвиненість у майбутнього педагога педагогічних і соціальних цінностей та мотивів; зацікавленість у формуванні соціальної компетентності учнів; прагнення до оволодіння системою знань, умінь та навичок соціалізації молодших школярів та становлення їх як активних суб'єктів соціальної дійсності; усвідомлення важливості процесу формування соціальної компетентності учнів, прагнення до успіху й самовдосконалення у цій діяльності; *когнітивний (знаннєво-інформаційний критерій) компонент* має такі показники: оволодіння основними поняттями процесу соціалізації, соціального розвитку школярів, технологіями соціально-педагогічної діяльності тощо; застосування різних форм, методів та методик діагностування рівня соціальної компетентності учасників освітнього процесу; *діяльнісний (операційно-діяльнісний критерій) компонент* із показниками: розвиненість в учнів позитивного ставлення до оточення, осіб з особливими потребами, представників інших народів; наявність умінь розробляти та проводити тренінги, індивідуальні консультації з метою надання допомоги учням в управлінні своїми емоціями та діями; уміння налагоджувати соціально-педагогічну співпрацю з батьками учнів, громадськістю; здійснювати соціально-педагогічне консультування батьків тощо; проводити моніторинг чинників впливу на соціальний розвиток учнів; *особистісний (особистісно-соціалізаційний критерій) компонент* має такі показники: уміння проявити себе у соціальній діяльності навчальної групи або педагогічного колективу школи; здатність взаємодіяти із суб'єктами освітнього середовища на основі соціальних правил та норм; сформованість особистісних якостей (емпатійність, комунікативність, відкритість, активність, суб'єктність позиції, здатність до рефлексії та ін.); сформованість соціальної інтуїції та прогнозування; здатність до соціальної виразності та співпереживання; сформованість активної соціальної позиції та соціального досвіду.

На основі означених компонентів, критеріїв та показників схарактеризовано рівні готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів: професійно-активний, продуктивно-дієвий, ситуативно-пошуковий, репродуктивно-частковий.

У дисертації вперше обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, серед яких: стимулювання мотивів та потреб майбутнього вчителя початкової школи до здійснення соціалізації молодших школярів за допомогою використання активних методів та форм навчання; розвиток соціального інтелекту майбутнього вчителя початкової школи шляхом оновлення змісту фахових дисциплін; активізація практичного досвіду студентів у формуванні соціальної компетентності учнів у процесі позааудиторної діяльності.

Розроблено модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, яка охоплює: теоретичний блок (мета, підходи, принципи), змістово-технологічний (етапи, зміст, форми, методи), результативний блок (компоненти, критерії, рівні, відповідний результат), що відображають специфіку означеної підготовки і забезпечують його готовність до здійснення цього процесу у професійній діяльності.

Удосконалено зміст, форми, методи освітнього процесу щодо підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

Подальшого розвитку набули інтеграційні процеси підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів та наповнення їх відповідним змістом.

У процесі констатувального експерименту здійснено аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики, професійної програми, навчальних планів підготовки студентів спеціальності 013 Початкова освіта; досліджено практичний досвід вищої педагогічної школи у визначеному напрямі; розроблено діагностичний інструментарій дослідження компонентів готовності

майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів; здійснено розподіл студентів на контрольні й експериментальні групи; діагностовано рівні досліджуваної готовності в учителів початкової школи, студентів педагогічних університетів та виокремлених контрольних й експериментальних груп; узагальнено результати діагностичної частини констатувального експерименту методами математичної статистики.

Проведено констатувальний експеримент, до якого залучено 204 студенти контрольної групи та 228 студентів експериментальної групи спеціальності 013 Початкова освіта, усього 432 студенти та 28 викладачів. Результати констатувального експерименту засвідчили перевагу репродуктивно-часткового та ситуативно-пошукового рівнів готовності студентів до формування соціальної компетентності молодших школярів, які передбачало підвищити за рахунок виявлення та впровадження необхідних педагогічних умов.

Реалізація першої педагогічної умови передбачала розробку та впровадження програми розвитку мотиваційної сфери майбутніх учителів початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, яка включала такі блоки аудиторних та позааудиторних занять: «Розвиток мотивації учіння студентів», «Мотивація досягнення успіху», «Атрибутивна стратегія вироблення мотивації у майбутніх учителів», які впроваджувалися за допомогою різних форм (лекцій-тренінгів, психологічних вправ, групових дискусій, семінарів тощо) та активних методів (рольових ігор, флешмобу, методу проєктів, методів інтерактивного навчання, «Педагогічної мозаїки» тощо), а також оновлення змісту навчальної дисципліни «Музичне мистецтво з методикою навчання».

Реалізація другої педагогічної умови забезпечувалася шляхом удосконалення освітнього процесу за рахунок оновлення змісту дисциплін «Методика навчання освітньої галузі “Природознавство”», «Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”», розширення тематики мікродосліджень з аналізованої навчальної дисципліни («Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”») через включення тем, спрямованих на

оволодіння студентами знаннями про сутність соціальної компетентності молодших школярів; урізноманітнення форм (лекцій, практичних занять із використанням різних технік та прийомів («Лист другу», «Робота в групах» тощо), активних методів (метод проектів, «Сигнал рукою», «Думай – працюй у парі – ділись», «Обговорення проблеми у загальному колі» тощо) її розвитку в процесі освітньої діяльності; встановлення її взаємозалежності зі сформованою громадянською компетентністю та іншими результатами навчання у системі початкової школи, а також залучення студентів експериментальних груп до позааудиторної соціально-дозвілєвої діяльності.

Реалізація третьої педагогічної умови здійснювалася шляхом удосконалення змісту навчальної дисципліни «Методика навчання основам здоров'я»; використання різних форм (лекцій-тренінгів, психологічних вправ, моніторингових занять, семінарів, індивідуальної роботи студентів тощо); активних методів («Світлофор», «Есе з одного рядка», «Дві зірки одне – побажання» тощо); упровадження спецсемінару «Основи формування соціальної компетентності молодших школярів».

За результатами реалізації педагогічних умов у процесі формувального експерименту в експериментальних групах виявився професійно-активний рівень готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. Студенти експериментальної групи після експериментального навчання рівнево розподілилися так: професійно-активний рівень збільшився на 14,5 %, продуктивно-дієвий – на 12,2 %, ситуативно-пошуковий зменшився на 5,2 %, репродуктивно-частковий, відповідно, зменшився на 21,5 %. Студенти контрольних груп продемонстрували такі результати: професійно-активний рівень збільшився на 2,4 %, продуктивно-дієвий – на 3,4 %, ситуативно-пошуковий зменшився на 2,9 %, репродуктивно-частковий – на 2,9 %. Результати дослідження свідчать про динамічні позитивні зміни показників готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів експериментальних груп під впливом запропонованих педагогічних умов.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та

впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти методики діагностування рівнів готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, авторських навчальних програм, спрямованих на підготовку майбутнього вчителя початкової школи та реалізацію навчально-методичного забезпечення: оновлення змісту фахових дисциплін «Музичне мистецтво з методикою навчання», «Методика навчання освітньої галузі “Природознавство”», «Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”», «Методика навчання основам здоров’я», розширення тематики мікродосліджень із навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”», проведення спецсемінару «Основи формування соціальної компетентності молодших школярів», упровадження практичного poradnika «Основи формування соціальної компетентності молодших школярів» та сайту супроводу майбутніх учителів початкової школи у розвитку їхньої готовності до формування соціальної компетентності учнів «Соціальна компетентність», активізації позааудиторної діяльності майбутніх учителів початкової школи для отримання знань та умінь у формуванні соціальної компетентності молодших школярів.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі вищих навчальних закладів при викладанні фахових дисциплін («Педагогіка вищої школи», «Основи дистанційного навчання в початковій школі» та ін.), проведенні тренінгів для підготовки майбутнього вчителя початкової школи, у системі післядипломної педагогічної освіти та самоосвітній діяльності студентів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: соціальна компетентність, компетентність, соціалізація, соціальний інтелект, соціальна компетентність молодшого школяра, підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, готовність майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Проценко О. В. Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя: КПУ, 2014. Вип. 35(88). С. 451–457.

2. Юрченко О. В. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності: теоретичні основи. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. Вип. 11. С. 122–129.

3. Юрченко О. В. Структура соціальної компетентності молодшого школяра. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. № 7(61). С. 234–244.

4. Юрченко О. В. Структурний аналіз готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2016. Вип. 21. С. 202–208.

5. Юрченко О. В. Становлення мотиваційної сфери майбутніх учителів початкової школи на основі атрибутивного підходу як педагогічна умова їх підготовки до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Сер.: Педагогічні науки*. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2017. Вип. 1(87). С. 168–172.

6. Юрченко О. В. Модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Сер.: Педагогіка. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 38. С. 128–137.

7. Yurchenko O. V. Development of the motivational component of future primary school teachers readiness to forming the social competence of the pupils. *The Advanced Science Journal*. United States, 2017. Vol. 2017. P. 52–57.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Проценко О. В. Підготовка вчителів початкової школи до професійної діяльності як актуальна проблема професійної освіти. *Сучасні проблеми*

гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 28 лют. 2014 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. С. 111–113.

9. Проценко О. В. Формування компетентності майбутнього вчителя початкової школи як актуальна проблема професійної педагогічної освіти. *Підготовка компетентного вчителя: традиції та інновації*: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 21 берез. 2014 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. С. 38–40.

10. Юрченко О. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів: теоретичний аспект проблеми. *Підготовка майбутнього вчителя в умовах впровадження компетентнісного підходу*: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 27 берез. 2015 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 72–76.

11. Юрченко О. В. Особливості процесу соціалізації молодшого школяра: теоретичний аспект проблеми. *Актуальные научные исследования в современном мире*: матеріали Міжнарод. научн.-практ. інт.-конф. (Переяслав-Хмельницький, 25–26 июля 2015 г.). Переяслав-Хмельницький, 2015. Вып. 3, ч. 1. С. 56–60.

12. Юрченко О. В. Волонтерська діяльність як одна із складових професійної підготовки майбутніх педагогів до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Дніпропетровськ, 12 квіт. 2016 р.). Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2016. Ч. II. С. 57–60.

13. Юрченко О. В. Характеристика педагогічних умов формування соціальної компетентності молодшого школяра. *Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 квіт. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 92–94.

14. Юрченко О. В. Соціальна компетентність як предмет наукового дослідження зарубіжних вчених. *Становлення і розвиток педагогіки*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 23–24 груд. 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 120–122.

15. Юрченко О. В. Шляхи та способи формування соціальної компетентності молодшого школяра. *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum: materiali X Mezdunar. nauch.-prakt. konf. «Наука и образование – 2016»*. Прага, 2016. № 19–2(33). С. 92–96.

16. Юрченко О. В. Розвиток соціального інтелекту майбутнього вчителя на основі об'єднання цілей освітньо-виховної, освітньо-професійної, соціально-дозвіллевої та суспільно-громадської діяльності студента. *Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 берез. 2017 р.)*. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 35–38.

17. Юрченко О. В. Управління процесом розвитку готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів засобами формувального оцінювання. *«Бъдещите изследования – 2017»*. Сер.: *Педагогически науки: материалы за XIII Международна научна практична конференция «Бъдещите изследования – 2017»*, 15–22 февруари. София: «Бял ГРАД-БГ», 2017. Vol. 5. С. 112–114.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

18. Основи формування соціальної компетентності молодших школярів: практичний poradnik / уклад. О. В. Юрченко. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 250 с.

ANNOTATIONS

Yurchenko O. V. Training of the future teacher of primary school for the formation of social competence of junior pupils. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Ground of dissertation research on the receipt of scientific degree of candidate of pedagogical sciences (Professor of Philosophy) from speciality 13.00.04 – theory and Methods of professional education. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2018.

The dissertation is devoted to the study of the problem of preparing the future teacher of elementary school for the formation of social competence of junior schoolchildren.

The dissertation establishes the degree of development of the problem under study in scientific literature and educational practice. The essence of key concepts is defined: «social competence», «competence», «socialization», «social intelligence», «social competence of the junior pupils», «training of the future teacher of primary school for the formation of social competence of junior pupils» and «readiness of the future teacher of primary school for the formation of social competence of junior pupils».

On the basis of modern scientific researches it was determined that the preparation of the future teacher of elementary school for the formation of social competence of junior pupils is a process of forming of his knowledge, skills and skills of professional activity, which in the future will allow successfully to socialize the younger students and promote their formation as active sub social reality objects.

The readiness of the future primary school teacher to form the social competence of junior pupils is interpreted as a component personality education of a future teacher, uniting in its structure the motives of professional activity, knowledge, his social intelligence, practical skills, experience in socializing the younger schoolchildren and their formation as active sub of social reality and ensures the success of the development of social competence of students in his future professional activities.

The components are specified and the criteria and indicators of readiness of the future teacher of primary school for the formation of social competence of junior pupils are agreed. In particular, the motivational (value-motivational criterion) component is characterized by indicators: interest and positive settings for the teaching and professional activity of the teacher; development in the future teacher of pedagogical and social values and motives; interest in the formation of social competence of students; the desire to master the system of knowledge, skills and skills of socialization of junior pupils and their formation as active subjects of social reality; awareness of the importance of the process of forming the social competence of students, the desire for success and self-improvement in this activity; the cognitive (knowledge-information criterion) component has the following indicators: mastering the basic notions of the process of socialization, social development of students,

technologies of social and pedagogical activities, etc.; application of various forms, methods and methods of diagnosing the level of social competence of participants in the educational process; activity (operational-activity criterion) component with indicators: pupils' development in a positive attitude towards the environment, people with special needs, representatives of other peoples; the ability to develop and conduct trainings, individual consultations to help students manage their emotions and actions; the ability to establish social and pedagogical cooperation with parents of students, the public; to carry out social-pedagogical counseling of parents; to monitor the factors influencing the social development of students; personal (person-socialization criterion) component has the following indicators: the ability to show themselves in the social activities of the training group or the school's staff; the ability to interact with the subjects of the educational environment on the basis of social rules and norms; the formation of personal qualities (empathy, communicative, openness, activity, subjectivity of a position, ability to reflect); the formation of social intuition and forecasting; ability to social expression and empathy; the formation of an active social position and social experience.

On the basis of the indicated components, criteria and indicators, the level of readiness of the future teacher of elementary school to the formation of social competence of junior schoolchildren is characterized: professional-active, productive-active, situational-search, reproductive-partial.

In the dissertation the pedagogical conditions for the preparation of the future teacher of elementary school for the formation of social competence of junior pupils were grounded for the first time, among which: stimulation of motives and needs of the future teacher of elementary school to socialization of junior pupils through the use of active methods and forms of training; development of social intelligence of the future teacher of elementary school by updating the content of professional disciplines; activation of practical experience of students in formation of social competence of students in the process of non-auditing activity.

The model of the preparation of the future teacher of elementary school for the formation of social competence of junior pupils is developed, which covers: the theoretical block (purpose, approaches, principles), content-technological (stages,

content, forms, methods), productive block (components, criteria, levels, corresponding result), reflecting the specifics of the specified training and ensure its readiness for the implementation of this process in professional activities.

The content, forms, methods of educational process concerning preparation of the future teacher of elementary school for formation of social competence of junior pupils is improved.

The integration processes of preparing the future teacher of elementary school for the formation of social competence of junior pupils and filling them with the corresponding content have become further development.

In the course of the recording experiment, an analysis of the educational qualification characteristics, the professional program, the curricula of the students of the specialty 013 Primary education; the practical experience of a higher pedagogical school in a definite direction is researched; a diagnostic toolkit for the study of components of the readiness of the future primary school teacher for the formation of social competence of junior pupils has been developed; Distribution of students to control and experimental groups; the levels of formation of the studied readiness in primary school teachers, students of pedagogical universities and separate control and experimental groups are diagnosed; the results of the diagnostic part of the recording experiment are generalized by the methods of mathematical statistics.

A holding experiment was conducted involving 204 students of the control group and 228 students of the experimental group of the specialty 013 Primary education, a total of 432 students and 28 teachers. The results of the confirmatory experiment showed the advantage of the reproductive-partial and situational-search levels of students' readiness for the formation of social competence of junior pupils, which was supposed to be increased by identifying and implementing the necessary pedagogical conditions.

The implementation of the first pedagogical condition included the development and implementation of a program for the development of the motivation field for future primary school teachers to form the social competence of junior schoolchildren, which included the following blocks of classroom and non-teaching sessions: «Student motivation development», «Motivation for success», «Attributive

strategy for motivation development for future teachers», which were implemented through various forms (lectures, trainings, psychological exercises, group discussions, seminars) and activists methods (role playing games, flashmob, project method, interactive learning methods, «Pedahohichnaoyi Mosaic»), and update the content of the subject matter «Musical art method of learning».

Implementation of the second pedagogical condition was provided by improving the educational process by updating the contents of the disciplines of education «Methodology of teaching the educational branch “Natural Science”», «Methodology of teaching the educational branch “Social Science”», expanding the topic of micro-research in the analyzed discipline («Methodology of studying the educational field “Social Science”») through the inclusion of topics aimed at mastering students’ knowledge of the essence of social competence of junior pupils; diversification of forms (lectures, practical classes using different techniques and techniques («Letter to a friend», «Work in groups»), active methods (project method, «Signal hand», «Think – work in a pair», «Discussion» problems in the general circle») of its development in the educational process, establishing its interdependence with the established civic competence and other results of education in the system of primary school, and also it is possible to involve students of experimental groups in non-auditing social allowances illive activities.

Implementation of the third pedagogical condition was carried out by improving the content of the discipline «Method of teaching the basics of health»; use of various forms (lectures, trainings, psychological exercises, monitoring exercises, seminars, individual work of students); active methods («Traffic light», «Ese from one line», «Two stars one, desire»); introduction of a special seminar «Fundamentals of social competence formation for junior pupils».

As a result of the implementation of pedagogical conditions in the process of forming experiment in experimental groups, the professional-active level of readiness of the future teacher of elementary school to the formation of social competence of junior pupils turned out to be promising. Students of the experimental group after the experimental study were evenly distributed as follows: the professional-active level increased by 14,5 %, the productive-active – by 12,2 %, the situational search

decreased by 5,2 %, the reproductive-partial, respectively, decreased by 21,5 %. The control group students showed the following results: the professional-active level increased by 2,4 %, the productive-active – by 3,4%, the situational search decreased by 2,9%, reproductive-partial – by 2,9%. The results of the study indicate a dynamic positive changes in the readiness of the future teacher of elementary school to the formation of social competence of junior pupils of experimental groups under the influence of the proposed pedagogical conditions.

The practical significance of the results obtained is the development and implementation in the educational process of higher education institutions of the methodology of diagnosing the readiness levels of the future teacher of elementary school for the formation of social competence of junior pupils, author's training programs aimed at preparing the future teacher of elementary school and implementing educational and methodological support: updating the content professional disciplines «Musical art with methodology of teaching», «Methodology of studying the educational branch “Natural Science”», «Methodology of studying the educational field “Social Science”», «Methodology of teaching the basics of health», extension of the topic of micro-research in the discipline «Methodology of studying the educational field “Social Science”», conducting a special seminar «Fundamentals of social competence formation for junior pupils», introduction of practical counsel «Fundamentals of the Formation of Social Competence of Junior Schoolchildren» and the site of support of future teachers of elementary school in developing their readiness for the formation of social competence Social students «Social competence», activation of non-auditing activity of future teachers of elementary school for obtaining knowledge and skills in formation of social competence of junior pupils.

The materials of the research can be used in the educational process of higher educational institutions in the teaching of professional disciplines («Pedagogy of high school», «Fundamentals of distance learning in elementary school»), conducting trainings for the preparation of a future teacher of elementary school, in the system of post-graduate pedagogical education and self-education of students in higher education institutions.

Key words: competence, social competence, socialization, social intelligence, social competence of junior pupil, training of the future teacher of primary school for the formation of social competence of junior pupils, readiness of the future teacher of primary school for the formation of social competence of junior pupils.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Проценко О. В. Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя: КПУ, 2014. Вип. 35(88). С. 451–457.

2. Юрченко О. В. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності: теоретичні основи. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. Вип. 11. С. 122–129.

3. Юрченко О. В. Структура соціальної компетентності молодшого школяра. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. № 7(61). С. 234–244.

4. Юрченко О. В. Структурний аналіз готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2016. Вип. 21. С. 202–208.

5. Юрченко О. В. Становлення мотиваційної сфери майбутніх учителів початкової школи на основі атрибутивного підходу як педагогічна умова їх підготовки до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Сер.: Педагогічні науки*. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2017. Вип. 1(87). С. 168–172.

6. Юрченко О. В. Модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Сер.: Педагогіка. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 38. С. 128–137.

7. Yurchenko O. V. Development of the motivational component of future primary school teachers readiness to forming the social competence of the pupils. *The Advanced Science Journal*. United States, 2017. Vol. 2017. P. 52–57.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Проценко О. В. Підготовка вчителів початкової школи до професійної діяльності як актуальна проблема професійної освіти. *Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів*: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 28 лют. 2014 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. С. 111–113.

9. Проценко О. В. Формування компетентності майбутнього вчителя початкової школи як актуальна проблема професійної педагогічної освіти. *Підготовка компетентного вчителя: традиції та інновації*: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 21 берез. 2014 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. С. 38–40.

10. Юрченко О. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів: теоретичний аспект проблеми. *Підготовка майбутнього вчителя в умовах впровадження компетентнісного підходу*: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 27 берез. 2015 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 72–76.

11. Юрченко О. В. Особливості процесу соціалізації молодшого школяра: теоретичний аспект проблеми. *Актуальные научные исследования в современном мире*: матеріали Междунар. научн.-практ. інт.-конф. (Переяслав-Хмельницький, 25–26 июля 2015 г.). Переяслав-Хмельницький, 2015. Вып. 3, ч. 1. С. 56–60.

12. Юрченко О. В. Волонтерська діяльність як одна із складових професійної підготовки майбутніх педагогів до формування соціальної компетентності молодших школярів. *Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Дніпропетровськ, 12 квіт. 2016 р.). Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2016. Ч. II. С. 57–60.

13. Юрченко О. В. Характеристика педагогічних умов формування соціальної компетентності молодшого школяра. *Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 квіт. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 92–94.

14. Юрченко О. В. Соціальна компетентність як предмет наукового

дослідження зарубіжних вчених. *Становлення і розвиток педагогіки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 23–24 груд. 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 120–122.

15. Юрченко О. В. Шляхи та способи формування соціальної компетентності молодшого школяра. *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum*: матеріали X Междунар. науч.-практ. конф. «Наука и образование – 2016». Прага, 2016. № 19–2(33). С. 92–96.

16. Юрченко О. В. Розвиток соціального інтелекту майбутнього вчителя на основі об'єднання цілей освітньо-виховної, освітньо-професійної, соціально-дозвіллевої та суспільно-громадської діяльності студента. *Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 берез. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 35–38.

17. Юрченко О. В. Управління процесом розвитку готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів засобами формувального оцінювання. *«Бъдещите изследования – 2017»*. Сер.: Педагогически науки: матеріали за XIII Международна научна практична конференция «Бъдещите изследования – 2017», 15–22 февруари. София: «Бял ГРАД-БГ», 2017. Vol. 5. С. 112–114.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

18. Основи формування соціальної компетентності молодших школярів: практичний poradnik / уклад. О. В. Юрченко. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 250 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	29
1.1. Стан розробленості проблеми у науковій літературі	29
1.2. Соціальна компетентність молодших школярів та шляхи її формування як предмет наукового аналізу	49
1.3. Особливості професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів	72
Висновки до першого розділу	85
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	88
2.1. Компоненти, критерії, показники та рівні готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів	88
2.2. Моніторинг якості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності учнів	105
Висновки до другого розділу	124
РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	128
3.1. Модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів	128
3.2. Обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів	150
3.3. Інтерпретація результатів дослідно-експериментальної роботи	165
Висновки до третього розділу	196
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204
ДОДАТКИ	235

ВСТУП

Актуальність теми. Обговорення нового Закону України «Про освіту» (2017), Концептуальних засад реформування середньої школи «Нова українська школа», Державного стандарту початкової загальної освіти, як орієнтирів навчального поступу учнів від початкової до старшої школи, спонукає нині освітян, батьків, представників громадськості до активного діалогу, а науковців – до ґрунтовних розробок шляхів розв’язання актуальних питань реформування системи освіти. Тому очевидною постає потреба в актуалізації проблеми підготовки майбутнього вчителя, зокрема початкової школи до роботи в умовах функціонування оновленого закладу загальної середньої освіти.

Згідно із вищезазначеними державними документами найбільш важливими цілями сучасного українського суспільства є формування особистості, яка поєднує в собі активність, незалежність, індивідуальність із громадянською відповідальністю і соціальною зрілістю, а соціальну компетентність особистості визначено як ключову для Нової української школи.

Актуальність підготовки майбутнього вчителя початкової школи, зокрема до формування соціальної компетентності учнів, посилюється трансформаційними процесами у суспільстві, інтеграцією та конкуренцією старого і нового досвіду взаємодії у соціумі, потребою в урахуванні всіх агентів соціального розвитку дитини (родини, середовища, громад, однолітків, засобів масової інформації, Інтернету тощо).

Науково-педагогічні дослідження, здійснені останніми роками, забезпечили певний теоретичний базис для подальшої розробки проблеми підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Зокрема, дослідженню підлягали такі питання: формування у нього професійної компетентності у галузі професійної педагогічної освіти (В. Бондар, І. Казанжи, О. Комар, О. Лінник, С. Мартиненко, О. Матвієнко, І. Осадченко, Д. Пащенко та ін.), вивчення досвіду підготовки майбутнього вчителя до соціально-педагогічної діяльності, соціального супроводу молодших школярів (О. Будник, Л. Зімакова,

О. Варецька, С. Литвиненко, А. Тадаєва та ін.), вивчення досвіду підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування компетентностей / компетенцій молодших школярів (Т. Нестеренко, Г. Шпиталевська та ін.). Науковці зазначають, що якісно нова підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності спрямована на формування комплексу знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей.

Дослідження проблеми соціалізації особистості, розвитку її соціальної компетентності доводить зростання кількості психолого-педагогічних досліджень із цієї проблеми у науковій літературі, зокрема: соціально-педагогічні аспекти соціалізації висвітлено у працях Г. Андрєєвої, Ю. Возної, Л. Зімакової, А. Капської, Л. Коваль, І. Кононка, С. Литвиненко, Б. Паригіна, Г. Тарда, І. Шоробури, Ф. Гідінгса та ін.; сутнісну характеристику феномену «соціальна компетентність» представлено у дослідженнях О. Борисенко, М. Гончарової-Горянської, С. Гончарова, О. Коблянської, О. Кононко, Г. Марасанова, І. Ніколаєску, В. Шахрай та ін.; особливості змісту та шляхи розвитку соціальної компетентності молодших школярів репрезентовано у публікаціях Н. Басюк, Н. Бібік, С. Данилейко, Г. Коберник, В. Коваленко, Ю. Коротіної, О. Крузе-Брукс, О. Литовченко, В. Новікова, О. Прямікової, О. Савченко та ін. Науковці доводять, що у період навчання у початковій школі формування соціальної компетентності учнів здійснюється через набуття системи соціальних навичок, серед яких: самоконтроль, почуття власної гідності, здатність розуміти вказівки та правила, яким слідувати, навички розв'язання конфліктів, спілкування, співробітництва і взаємодії.

Водночас, слід зазначити, що низку проблем підготовки майбутнього вчителя початкової школи все ще не достатньо розкрито в педагогічних дослідженнях. Актуальним на сьогодні залишається питання підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

Усе вищесказане дає змогу виділити низку суперечностей між:

– потребою сучасного суспільства в компетентних учителях початкової школи, здатних до формування ключових компетентностей учнів, і

недосконалістю їхньої підготовки в умовах традиційної системи опанування фахом;

– нагальною потребою у підготовці майбутнього вчителя початкової школи та нерозробленістю навчально-методичного забезпечення в системі початкової освіти;

– необхідністю оновлення змісту, форм, методів соціально-педагогічної діяльності та неготовністю майбутніх педагогів до їх упровадження.

Отже, з огляду на виявлені суперечності й науково-практичні потреби у їх розв'язанні, а також актуальність вищезначеної проблеми, її недостатню розробку в теорії та практиці професійної освіти, обрано тему дослідження – **«Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Формування компетентного вчителя в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу» (реєстраційний номер 0111U007536). Тему дисертації затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 9 від 29.04.2014 р.) та погоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 27.05.2014 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

Гіпотеза дослідження. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів відбуватиметься більш ефективно в разі дотримання певних педагогічних умов, а саме: стимулювання мотивів та потреб майбутнього вчителя початкової школи до здійснення соціалізації молодших школярів за допомогою активних методів та форм навчання; розвиток соціального інтелекту майбутнього

вчителя початкової школи шляхом оновлення змісту фахових дисциплін; активізація практичного досвіду студентів у формуванні соціальної компетентності учнів у процесі позааудиторної діяльності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості досліджуваної проблеми в науковій літературі й освітній практиці, розкрити зміст та уточнити сутність ключових понять.

2. Уточнити компоненти, критерії, показники та рівні готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

3. Здійснити діагностику готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

4. Розробити та апробувати модель, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

Об'єкт дослідження – підготовка майбутнього вчителя початкової школи у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів.

З метою розв'язання поставлених завдань використано такі **методи**: *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження, що дало змогу з'ясувати ступінь її наукової розробки, визначити термінологічний апарат дослідження; моделювання з метою розробки моделі підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів; *емпіричні*: пряме та опосередковане спостереження, опитування, анкетування, діагностичні методики, що дозволило з'ясувати стан підготовки майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) для з'ясування стану готовності

майбутніх учителів до формування соціальної компетентності молодших школярів, перевірки ефективності педагогічних умов з метою удосконалення досліджуваного процесу; *математичні* (реєстрування, ранжування, математичний та дисперсійний аналіз) для збору інформації та її обробки, статистичні (кількісний і якісний аналіз результатів експериментальної роботи) з метою статистичної обробки одержаних результатів, оцінки вірогідності вимірювань і перевірки статистичної гіпотези; *графічні* для наочного ілюстрування та порівняння результатів експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Рівненського державного гуманітарного університету й Херсонського державного університету. На різних етапах у дослідженні брали участь 525 студентів, в експериментальній роботі – 432 студенти та 28 викладачів закладів вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано педагогічні умови (стимулювання мотивів та потреб майбутнього вчителя початкової школи до здійснення соціалізації молодших школярів за допомогою активних методів та форм навчання; розвиток соціального інтелекту майбутнього вчителя початкової школи шляхом оновлення змісту фахових дисциплін; активізації практичного досвіду студентів у формуванні соціальної компетентності учнів у процесі позааудиторної діяльності) та розроблено модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, яка охоплює такі блоки: теоретичний (мета, підходи, принципи); змістово-технологічний (етапи, зміст, форми, методи); результативний (компоненти, критерії, рівні та окреслений результат);

– *уточнено* сутність ключових понять «підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів» та «готовність майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів»; компоненти

готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та особистісний); критерії (ціннісно-мотиваційний, знаннєво-інформаційний, операційно-діяльнісний та особистісно-соціалізаційний), їх показники та рівні (професійно-активний, продуктивно-дієвий, ситуативно-пошуковий, репродуктивно-частковий);

– *удосконалено* зміст, форми, методи освітнього процесу щодо підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів;

– *подальшого розвитку* набули інтеграційні процеси підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів та наповнення їх відповідним змістом.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти методики діагностування рівнів готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів, авторських навчальних програм, спрямованих на підготовку майбутнього вчителя початкової школи та реалізацію навчально-методичного забезпечення: оновлення змісту фахових дисциплін «Музичне мистецтво з методикою навчання», «Методика навчання освітньої галузі “Природознавство”», «Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”», «Методика навчання основам здоров’я», розширення тематики мікродосліджень з навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”», проведення спецсемінару «Основи формування соціальної компетентності молодших школярів», упровадження практичного poradnika «Основи формування соціальної компетентності молодших школярів» та сайту супроводу майбутніх учителів початкової школи у розвитку їхньої готовності до формування соціальної компетентності учнів «Соціальна компетентність», активізації позааудиторної діяльності майбутніх учителів початкової школи для отримання знань та умінь у формуванні соціальної компетентності молодших школярів.

Матеріали дослідження можуть бути використані у освітньому процесі

вищих навчальних закладів при викладанні фахових дисциплін («Педагогіка вищої школи», «Основи дистанційного навчання в початковій школі» та ін.), проведенні тренінгів для підготовки майбутнього вчителя початкової школи, у системі післядипломної педагогічної освіти та самоосвітній діяльності студентів у закладах вищої освіти.

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка № 453 від 23.05.2017 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1154/01 від 19.05.2017 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 103 від 30.05.2017 р.) та Херсонського державного університету (довідка № 447 від 23.05.2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня: *міжнародних*: «Актуальні наукові дослідження в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2015), «Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні» (Львів, 2016), «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (Польща, Кельце, 2016), «Становлення і розвиток педагогіки» (Івано-Франківськ, 2016), «Наука и образование – 2016» (Чехія, Прага, 2016), «Перспективные научные исследования – 2017» (Болгарія, Софія, 2017), «Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2017); *всукраїнських*: «Підготовка компетентного фахівця в умовах глобалізаційних процесів» (Умань, 2014), «Проблеми та перспективи педагогічної науки і практики в сучасних умовах» (Умань, 2015), «Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2015), «Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку» (Дніпропетровськ, 2016), «Гуманізація освітньо-виховного простору початкової школи: теорія і практика» (Миколаїв, 2016), «Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика» (Умань, 2016).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри

педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2014–2016).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 18 одноосібних публікаціях, із них 7 статей відображають основні наукові результати (1 – у зарубіжному фаховому виданні), 10 апробаційного характеру, 1 – додатково відображає результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (312 найменувань, із них 74 – іноземними мовами) та 15 додатків на 68 сторінках. Повний текст дисертації – 302 сторінок, із них 185 сторінок основного тексту. Робота містить 13 таблиць та 7 рисунків.

